

КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА ВО РИМСКОТО ПРАВО

[П у х а н]

Автор: проф. д-р Иво Пухан (1955)

Превод: пом. асс. м-р Д. Апасиев (2013)

ABSTRACT

Проф. д-р Иво Пухан е втемелувач на Катедрата за правно-историски науки на Правниот факултет „Јустинијан Први“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“. Тој е родоначалник на проучувањето на многу значајни прашања од римското право и прв почнал да го проучува римското право на тогаш новооснованиот Правно-економски факултет во Скопје.

Роден е на 28 март 1916 во Пакрац (Хрватска). Основно училиште завршил во родното место, а средно во класична гимназија во Загреб. Во Белград студирал на Правниот факултет, каде што и докторирал. На 1 април 1952 година бил избран за доцент на Правно-економскиот факултет во Скопје, а во 1957 за вонреден професор. Со статус на редовен професор на Правниот факултет во Скопје се здобил во 1962. Од 1954 бил продекан на Правниот факултет, а декан во 1957 и во 1975. За проректор на УКИМ бил избран во 1958-та. Вторпат бил избран во 1960 и останал на функцијата до јануари 1964. Бил југословенски делегат на Хашките конвенции за меѓународно приватно право (1960, 1964 и 1968), а во 1972 бил и шеф на делегацијата. Бил член на југословенската воена арбитража, член на југословенската Надворешно-трговска арбитража, член на Арбитражниот суд на надворешно-трговската комора во Париз (Франција) и претседател на Арбитражата при Стопанската комора.

РИМСКАТА КРИВИЧНА ПОСТАПКА¹

Проучувањето на историјата на Римското право би било непотполно без проучување на историјата на римската кривична постапка. Имено, дејноста на римската држава не се сведува само на пропишување и санкционирање на правила од имотнотните или личните односи на граѓаните и на пропишување и санкционирање на правила за работа на државните органи. Една од главните дејности на римската држава била и заштитата од напади кои биле усмерени против основите на робовладетелскиот поредок и егзистенцијата на робовладетелската држава. Римската робовладетелска држава, низ целата своја историја, прилично грижливо – со многу острина и многу успешно, ја исполнувала оваа своја задача. Едно од средствата за успешно извршување на оваа основна задача, покрај нормите на материјалното кривично право, биле и нормите на формалното кривично право или правилата на кривичната постапка.

Римската кривична постапка претставувала збир на правни правила со кои римската држава ги регулирала прашањата за судското утврдување на санкциите за

конкретно извршено кривично дело, односно римската кривична постапка ја сочинувал збир на правни правила кои важеле во римската држава и кои, како свој предмет, го имале спроведувањето на судската репресија при сторено кривично дело.

Правилата на римската кривична постапка, слично како и оние на граѓанската постапка, се делеле на: организациони и функционални. Организационите правила се однесувале на организацијата, а функционалните – на делувањето на кривичните судови.

И организационите и функционалните правила на римската кривична постапка, во текот на римската историја, постојано се менувале. Римската кривична постапка се појавува како антитеза на општествената репресија и ѝ се спротивставувала преку многу груби форми. Во понатамошната историја на римската држава, оваа постапка сè повеќе се развивала и станувала сè посеопфатна и попрецизна. Во втората половина на Републиката ја достигнала својата најсовершена форма. Потоа, и во кривичната постапка во Рим, како и во многу други гранки на римскиот општествен и правен живот – настанал застој, а подоцна дури и опаѓање. И на крајот, во време на Доминатот, римската кривична постапка била премногу сконцентрирана, со исклучок на одредени вонредни судови, во рацете

¹ Овој дел е сепарат од книгата „Граѓанската постапка во Римското право“ чиј автор е д-р Иво Пуџан, тогашен доцент на Универзитетот во Скопје. Издавач: Научна книга, Белград, 1955.

на императорот, односно на неговите чиновници.

§ 1.

САКРАЛНАТА КРИВИЧНА ПОСТАПКА ВО ВРЕМЕ НА СОЗДАВАЊЕТО НА РИМСКАТА ДРЖАВА

Сакралната кривична постапка била првата форма на кривично правосудство која е применувана во римската држава. Оваа постапка била директно продолжение на предржавното казнување на општествено опасните дејствија. Имено, и во родовското општествено уредување доаѓало до повреда на општествените интереси. Во овие случаи гентилното општество применувало репресија која се засновала на обичаите и на вкоренетата свест кај луѓето дека примената на репресијата против сторителот на опасната работа ја штити егзистенцијата на целото општество. Затоа, сакралната постапка во гентилното општество не претставува кривична постапка.

Кривичната постапка се јавила во римската држава тогаш кога, поради променетите економско-општествени односи, на местото на поранешната солидарност и обичајно регулирање се појавила класната подвоеност, а со неа и државната, односно правната репресија врз работите кои се покажувале како опасни за интересите на владејачката класа.

И покрај променетата суштина, сакралната кривична постапка, чии форми се јавиле уште во времето на гентилното уредување, долго задржала одредени одлики од своето рано потекло. Имено, без оглед на класната содржина на санкционираните дела, и понатаму се задржале старите обичаи при казнувањето. Општата одлика на овие обичаи била церемонијалноста и свеченоста: церемонијалното и свечено испитување на обвинетиот, свеченото присуство на народот, религиозните обреди на врховниот свештеник и принесувањето жртви на боговите.

Органите на оваа постапка биле кралот (*rex*) и народот (*populus*).

Со оглед на единството на религиозната и на државната власт во периодот на настанок на римската држава - до одвојување на овие власти дошло дури во периодот на Републиката - очигледно е зошто рексот се јавувал како еден од органите на сакралното правосудство. Меѓутоа, власта на рексот во ова правосудство не била особено голема. Тој, како орган на сакралното правосудство, исклучиво претседавал со гентилното собрание, бидејќи како религиски (а подоцна и државен) шеф тој бил овластен, во име на гентилите, да ја испитува волјата на боговите и да ја истражува невиноста на обвинетите лица. Реалната власт во сакралното правосудство ја имало собранието. Тоа дефинитивно одлучувало за вината на обвинетото лице и за казната, којашто рексот - како

извршен орган на собранието - мораше да ја спроведе.

Притоа, формите на сакралната кривична постапка биле идентични со оние на секое заседание на собранието. Понатамошни детали во врска со овие форми не се познати.

По пресудата осуденикот, припадник на римската државна заедница, постанувал *homo sacer* – посветен на боговите, доколку против него била изречена најстрога т.е. смртна казна, а бил обврзуван на *piaculum* – помирување со боговите, во случаите на изрекување поблаги казни. Секоја изречена казна била веднаш извршувана.

При извршување на казната соучествувал целиот народ кој, особено при смртни или т.н. капитални пресуди, пеел *horrendum carmen* – страшна песна, и го следел осудениот до местото на смртта.

§ 2.

КОЕРЦИЦИЈАТА НА МАГИСТРАТИТЕ. КОГНИЦИОНАТА ПОСТАПКА И ПРОВОКАЦИЈАТА ВО ВРЕМЕТО НА РАНАТА РЕПУБЛИКА

Преминот кон Република претставувало и конечно зацврстување на државноста во Рим. Тогаш било извршено и разделувањето на *jus* и *fas*, односно разграничувањето помеѓу правото и религијата, световната и духовната власт. Ова одделување се одразило во сите подрачја на државното делување, па и во римската кривична

постапка - којашто се лаицизирала. Учеството на свештениците во кривичното правосудство сè повеќе и повеќе се намалувало. Затоа и сакралната кривична постапка битно се променила во два правца: прво, во поглед на субјектите спрема кои важеше; и второ, во поглед на делата за кои се применуваше. Субјекти на сакралната кривична постапка - чијшто носител дотогаш беше *pontifex maximus*, кој на местото на рексот постанал врховен религиозен поглавар - сега станаа сите свештени лица, односно сите припадници на свештеничките колегиуми. Свештениците одговарале пред *pontifex maximus*, како свој старешина, за сите кривични дела во форма на сакрално постапување. И другите римски граѓани, по исклучок, можеле да одговараат пред *pontifex maximus*, но само за религиски повреди. Власта на *pontifex*-от спрема нив била битно ограничена. Тој имал право во однос на граѓаните, во сакрална форма, да ги примени исклучиво религиските санкции – т.н. *expiatio*.

а) Коерцицијата на римските магистрати

Уште за време на Кралството, а особено во периодот на Републиката, биле извршувани бројни кривични дела и се случувале ситуации на непокорност кон државните органи. Кривичните дела и насилниот отпор спрема државните органи се здобивале со нови облици кои не можеле да бидат регулирани со прописите на сакралното правосудство. За репресија кон овие дела и за совладување на

настанатиот отпор, најпрво рексот, а подоцна и магистратите употребувале принудни мерки.

Овластувањето на рексот и на магистратите за примена на принудни мерки кон римските граѓани и останатите жители на римската држава извирало од нивниот *imperium*, а се ширело и засилувало со развојот на државната власт. Ова овластување на државните органи Римјаните го нарекувале коерциција (*coercitio*).

Правото на римските државни органи на примена на коерцицијата, веќе од почетокот на Републиката, формално не беше ограничено – иако римските граѓани во време на мир и во градот Рим, по исклучок, против одлуките на магистратот со кои тие биле осудени на смрт или на највисока парична казна беа овластени да вложат провокација до народот. Но, и ова единствено формално ограничување на коерцицијата на магистратот не се однесуваше на коерцицијата на диктаторот и на одлуките на останатите римски магистрати кои биле донесувани за време на војна или вон границите на Градот. Коерцицијата на државните органи беше ограничувана само по пат на класната борба. Честите плебејски побуни, всушност, биле предизвикани поради злоупотребите од страна на патрициските државни органи и имале за цел токму нивно спречување.

Во почетокот на Републиката право на употреба на коерцицијата имале само конзулите, бидејќи тие во

најстаро време биле единствените извршни органи на Републиката. Притоа конзулите, како свои помошници при вршењето на ова свое право, именувале дуовири и квестори. Во екот на борбата меѓу патрициите и плебејците, со правото на примена на коерциционите мерки се здобиле и плебејските трибуни. Правото да ја употребат оваа принуда, постепено го здобиле и плебејските едили. Во понатамошниот развој на римската држава, во границите потребни за спроведување на службените задачи, правото на коерциција го добиле и сите останати новововедени магистрати.

При примената на коерцицијата не постоеле строго утврдени правила на постапување. Магистратите, сепак, постапувале јавно - на форумот - во присуство на граѓаните. Постапката пред магистратот, барем по правило, започнувала со *dici dictio* – т.е. со утврдување на денот кога ќе биде спроведено испитувањето на обвинетиот. Ако обвинетиот на тој ден не се појавел пред магистратот, овој можел да го приведе насила. За време на испитувањето обвинетиот имал право да слуша совети од *consilium*-от, составен од негови роднини и пријатели – но пред магистратот морал да се брани сам. Не се зачувани податоци дали обвинетиот имал право на банител. Одлуката за казната ја носел и за нејзиното извршување се грижел, со помош на субалтерните органи, самиот магистрат. Казнената одлука била извршувана штом била

изречена. Против оваа одлука немало правен лек, освен интерцесијата на плебејскиот трибун или на другите магистрати од ист или од повисок ранг.

б) Когнициска постапка

Во време на создавањето на римската држава, сакралното правосудство било основната форма на кривичната постапка, но поради се посилен развој на државата, зајакнувањето на државните органи, лаицизирањето на државната власт и појавата на нови кривични дела – сакралното правосудство, веќе во почетокот на Републиката, го изгубило речиси секое значење. На местото на сакралното правосудство продираше коерцицијата на римските магистрати. Сепак, некои траги на поранешното постапување биле зачувани. Извесни реликти на сакралното правосудство се задржале, во ограничен вид, не само во овластувањата на *pontifex maximus*, туку и во облиците на когнициската постапка.

Когнициската постапка ја сочинувале правила на постапување до кои морал да се придржува надлежниот римски магистрат во случаите кога против римски граѓанин, во мирнодопско време и во границите на градот Рим, требало да се изрече смртна или, пак, најголема парична казна (преку 3.200 аса). Во овие случаи, имено, била допуштена употребата на *provocatio ad iudicium populi* – „повик на судот на народот“. Според тоа, когнициската постапка ги опфаќала и правилата коишто важеле по повод употребената

провокација. Поточно, когнициската постапка претставувала збир на правила кои, во време на мир и во градот Рим, за разлика од сите останати жители на римската држава, ја осигурале специјалната и повластена положба на римскиот граѓанин во однос на коерциционата власт на магистратот, при изрекувањето смртна или најголема парична казна (*poena capitalis; mulcta suprema*).

Прашањето за потеклото на когнициската постапка е прилично спорно. Вообичаено се смета дека когнициската постапка била воведена поради општата демократизација на римското општество. Меѓутоа, целата оваа постапка е далеку повеќе јасна и сфатлива ако се набљудува како остаток на поранешното сакрално правосудство. За овој заклучок ни говорат повеќе причини. Во прв ред, *jus provocationis* во текот на развојот на римската правна историја бил сè повеќе ограничуван. Во почетокот на Републиката беше допуштен *ab omni iudicio poenaeque*. Потоа, во очи на ширењето на коерцицијата на магистратите, бил сведен на два случаја. А токму при овие два случаја на изрекување на највисоките казни, кадешто било зачувано правото на провокација, а со тоа била ограничена коерцицијата на магистратот, како и долготрајната борба со магистратите правото на провокација да се одржи – се сигурен доказ дека когнициската постапка е остаток од поранешната форма на судење. Другиот доказ за овој

заклучок го дава историјата на бројните закони за провокација и непрестајното намалување на практичната примена на овие закони, поради отпорот кој на секоја провокација го пружале римските магистрати. Имено, државната власт сè повеќе ојачувала, а правото на провокација беше спротивно на оваа тенденција и поради тоа ова право, а со него и целата когнициска постапка, веќе во периодот на Пунските војни, постепено се потискувани - за целосно да исчезнат некаде пред крајот на Републиката.

Когнициската постапка се делела на две фази. Првата фаза на постапката се одвивала пред магистратот. Улогата на магистратот во оваа фаза на постапката била доста активна. Магистратот бил и тужител и иследник и судија, поточно бил единствениот претставник на државата, која била повредена со стореното кривично дело. Втората фаза од постапката, по вложената провокација, се одвивала пред народните собранија.

Органи на првата фаза од когнициската постапка биле оние римски магистрати кои во римскиот државен живот имале најзначајна улога. Тоа, во прв ред, беа конзулите. Меѓутоа, конзулите многу ретко го вршеле кривичното правораздавање сами. Ним ги заменуваа *duoviri perduellionis* и *quaestores parricidii*. Како органи на првата фаза од когнициската постапка се јавувале и трибуните. Само во извесна и ограничена мера, во оваа постапка, можеле да учествуваат и плебејските

едили. Понатаму, исто така во ограничена мера, како органи на оваа постапка можеле да се појават и цензорите, курулските едили и *pontifex maximus*, кога против неговата пресуда која гласела на највисока казна провокација ќе била поднесена од страна на членовите на свештеничкиот колегиум.

Првата фаза на когнициската постапка започнувала со *diei dictio* или *vocatio*. Во постапката било задолжително присуството на обвинетото лице. Магистратот го обезбедувал присуството на оптужениот со повик и кратко соопштение за предметот на судењето, а во случај на нужда можел да употреби и превентивен затвор (*prehensio*), односно парично емство (*vadimonium*) или лична гаранција (*praedes*). Ако ни овие средства не биле доволни да го обезбедат присуството на тужениот, била донесувана пресудата „*in contumaciam*“ (во отсуство), којашто гласела на *aquae et ignis interdictio* и конфискација на добрата.

На денот одреден за судењето започнувал претресот или *anquisitio*. Магистратот, пред присутните граѓани (*in contione*) го испитувал тужениот и ја спроведувал доказната постапка. *Anquisitio* била повторувана три пати во различни денови, а измеѓу секој нов претрес требало да одреди барем по еден ден за одмор. Сите присутни граѓани имале право да учествуваат во претресот.

После *anquisitio* доаѓала пресудата – *judicatio* или *mulctae inrogatio*. Во

когнициската постапка пресудите секогаш гласеле или на смртна казна (*judicium*) или на парична глоба од 3.020 аса (*mulctam inrogare*), којашто била наплатувана во корист на државната благајна или на некој храм (*in sacrum judicare*). Во случаите кога немало услови за изрекување на овие највисоки казни, пресудата била апсолуторна или, пак, обвинетиот бил казнуван со коерцицијата на магистратот.

в) *Provocatio*

Втората фаза на когнициската постапка била *provocatio* или „повик на судот на народот“ [заб. призив на народниот суд]. Провокацијата им била допуштена исклучиво на римските граѓани против пресуда кој гласела на смртна казна или, пак, на највисока парична глоба - доколку овие казни биле изречени во време на мир и во границите на градот Рим. Ова право, во принцип, го поседувал секој полнолетен римски граѓанин од машки пол (а не и жените - бидејќи тие не биле овластени да учествуваат во работата на собранијата). Секој акт на *provocatio* на римски граѓанин требало да има резолутивно дејство, односно требало да ја поништи пресудата на магистратот и конечното решавање на прашањето за казната и за вината да го пренесе на собранието. Меѓутоа, во праксата, не било баш така. Римскиот граѓанин можел да вложи *provocatio*, но пресудата на магистратот останувала во сила во сите случаи кога барањето на осуденото лице не било поддржано од страна на некој магистрат кој имал *jus agendi cum*

populo т.е. право да го свикува собранието, односно ако ова барање не било поддржано барем од еден магистрат кој можел да побара *auspicia*. Имено, до успешна *provocatio* доаѓало многу ретко - и тоа, редовно, во политичките кривични процеси против некои угледни луѓе. Затоа Жирар, со право, рекол: „Кога би постоела криминална статистика од првите векови на Републиката, таа сигурно би покажала дека римските граѓани усмртени од страна на ликторите по основ на *iudicium populi*, во споредба со мноштвото граѓани, жени и странци убиени или лишени од слобода по основ на магистратската коерциција - воопшто не би сочинувале најголем број. Меѓутоа, и за едните и за другите од убиените сигурно е тоа што ним им било судено со многу помалку елеганција, прецизност и егзактна точност од судењата во прилично ситните граѓански спорови, кои се воделе за околу стотина аси“.

Кога некој од магистратите би ја поддржал провокацијата на осуденото лице, морал да ги свика собранијата (заб. прев. комициите), и тоа - центуријатските, ако се работело за смртна казна или трибутските, ако се работело за *mulcta suprema*.

При свикувањето на собранијата магистратот бил обврзан да се придржува до сите формалности кои биле пропишани за редовното собирање на народните собранија. Затоа, барем најмалку 24 дена пред свикувањето на собранијата требало

да истакне оглас на форумот. Во овој рок било потребно уште еднаш да се испита обвинетото лице (*quarta anquisitio*). Кога ова испитување не би се случило, а собранието сепак се состанело – се сметало дека тужбата е повлечена, а оптужениот бил ослободуван.

Кога собранието прописно ќе се состанело, на него се решавало и прашањето за вината и прашањето за казната на туженото лице. Не е познато дали и на собранието одново се претресувала фактичката состојба, но веројатно е дека сите одлучувачки факти биле изнесувани на конциумот т.е. на расправата која и претходеше на седницата на собранието, така што во собранието веднаш се пристапувало кон гласање. Пресудата на собранието можела да биде апсолуторна или кондемнаторна. Кондемнаторна – кога собранието гласало за вината на тужениот и за предлогот за казната, а апсолуторна – кога собранието се изјаснило против казнувањето. На собранието не било вообичаено да се модификува предложената казна. Во случај на апсолуторна пресуда, тужениот бил пуштан на слобода, додека пак во случај на кондемнаторна пресуда – магистратот претседавач на собранието се грижел за извршувањето на казната. Сметаната казна, по налог на магистратот, редовно ја извршувале ликторите или *tres viri capitales*, сè додека не бил воведен посебен службеник – т.н. крвник (*carnifex*). Паричната глоба во корист на државата или на храмот, по

правило, биле наплатувани од страна на плебејскиот едил.

г) *Jus exilii*

Во врска со когнициската постапка во Рим, доста рано се развило своевидно право на одење во прогонство (*jus exilii*). Имено, се сметало дека граѓанинот кој нема да присуствува на кривичното судење, а за тоа нема оправдана причина (а како таква се сметала болест и отсуство поради државни работи) – не може во отсуство да биде осуден на смрт, но исто така се сметало дека таквиот граѓанин, со таквото свое однесување, самиот се исклучувал себеси од римската заедница. Затоа секој граѓанин против кој била поведена контумационна кривична постапка можел да отиде во прогонство. Освен тоа, во прогонство можел да отиде и оној граѓанин против кого веќе била водена кривична постапка, но сè уште не била донесена дефинитивната кондемнаторна пресуда (т.е. кога собранието сè уште не се произнело по повод провокацијата). Сите лица кои биле во контумација и сите лица кои го напуштиле Рим пред кондемнаторната пресуда, биле казнувани со *aquae et ignis interdictio* – „забрана за употреба на оган и вода“ во Рим, и покрај тоа што во градот постоеле и странци кои добивале право на државјанство, имот и сите останати прерогативи на римски граѓани. *Jus exilii*, како и целата когнициска постапка, имал извесни погодности само за угледните римски граѓани, бидејќи неговите предности, очигледно, можеле да ги

користат само оние кои имале доволно средства да си го обезбедат животот во туѓина.

§ 3.

QUAESTIONES EXTRAORDINARIAE И QUAESTIONES ORDINARIAE ИЛИ PERPETUAE

Развојот на римската држава и класните судири во римското општество направиле Сенатот, кон средината на Републиката, да постане централен и најзначаен орган на државниот живот. Неговата надлежност, во ова време, била значително проширена, па тој почнал да интервенира и во кривичното правосудство. Интервенцијата на Сенатот во оваа сфера имала две основни цели: од една страна, целта на Сенатот била ограничување на моќта на народните собранија. Оваа цел била спроведена преку фактичкото укинување на провокацијата. Од друга страна, како цел на Сенатот се покажувала и тенденцијата за ограничување на коерцицијата на магистратот. И оваа цел била постигната, бидејќи на магистратите во нововостановените судови им било оставено само правото да ја предлагаат и да ја извршуваат казната, додека за Сенатот како целина или за одредени негови членови било резервирано правото да го решава прашањето за вината на обвинетитот. Ова овластување на Сенатот било

спроведено особено преку сенаторските пороти.

Почетокот на интервенцијата на Сенатот во сферата на кривичната постапка бил поврзан со односите на Рим кон покорените народи. По плебисцитот донесен во 172 г.п.н.е. Сенатот бил повикан, со помош на магистратите именувани од негова страна, да изврши истрага и евентуално да го казни конзулот Попилиј Лен поради суровото постапување со Лигурците. Ова овластување на Сенатот се повторило и во 150 г.п.н.е. во случајот на Сулпициј Гал, кој уште посурово постапувал со Лузитанците. Вонредна прилика за интервенција на Сенатот во кривичната постапка се пружила и во случајот на Постумиј, кој на државата и продал одредена роба со тоа што, на нејзин ризик сакал да лиферува во Шпанија – па така, во желба за поголем профит, на брод неспособен за пловидба натоварил безврени работи, па потоа го потопил бродот и од државата си ја наплатил штетата. Во сите овие и слични случаи Сенатот успеал, на основа на посебни плебисцити, да се основаат специјални судови – *quaestiones extraordinariae*. При организирањето на овие нередовни судови Сенатот, според плебисцитите, бил обврзан да именува магистрат за водење на истрагата. Оваа должност Сенатот редовно им ја доверувал на преторите. Оттука Сенатот, според структурните правила за овие судови, по прашањето во врска со вината на обвинетите лица

расправал или во полн состав или по пат на делегирање на одреден број членови.

Quaestiones extraordinariae или нередовните кривични судови веќе во 149 г.п.н.е. прераснале во постојани кривични судови – *quaestiones perpetuae* или *quaestiones ordinariae*. Првиот *quaestio perpetua* или првиот постојан кривичен суд бил основан со плебисцитот на Калпурниј Пизон и имал за цел судење на кривичните дела „пљачкање“ во провинциите (*quaestio perpetua de repetundis*). Од ова време бројот на постојаните кривични судови бил во непрестаен пораст. За време на Сула веќе постоеле околу десет постојани кривични судови. Меѓу сите нив најважно место заземал споменатиот *quaestio perpetua de repetundis*, но исто толку значајни биле и *quaestio perpetua de peculatu et de sacrilegio* (постојаниот кривичен суд за проневера на државните пари и за „светогрдие“ т.е. сквернавење); *questio perpetua inter sicarios et veneficios* (постојаниот кривичен суд за убијци и трујачи); *quaestio perpetua de ambitu* (постојаниот кривичен суд за изборна корупција) итн.

Quaestiones perpetuae, постојаните кривични судови, како што се гледа и од самиот назив, не биле општи кривични судови. Надлежноста на квестиите не била одредувана според критериумот „казна“, како што тоа било во когнициската постапка, туку биле одредувана според видот на кривичното дело. Притоа, квестионите судови не судеа само за

точно одредени дела, туку биле надлежни за цели групи на сродни кривично-правни работи. Ваквото решение на прашањата во врска со надлежноста на квестиите се покажало како доста еластично. Квестионите судови, во најбурните времиња во Рим, во голема мера ги истиснале поранешните форми на кривично правосудство и се афирмирале речиси како единствени кривични судови кон крајот на Републиката.

Организацијата на квестионите судови произлегла од целите поради кои овие *quaestiones* и беа основани. Квестионите судови, како што беше споменато, беа воведени поради зајакнувањето на положбата на Сенатот, односно поради потполна заштита на нобилитетот. Затоа, при организацијата на квестионите судови, основна важност имало прашањето за уредувањето на односите помеѓу собранијата, магистратите и Сенатот. Народните собранија, притоа, биле потполно истиснати, а прашањето за односите помеѓу магистратите и Сенатот било решено така што Сенатот го задржал во најважното прашање – прашањето да решава за вината, а преостанатите помалку важни работи им биле препуштени на магистратите. На овој начин, магистратите во кривичната постапка, како впрочем и во останатите сфери на делување, постанале само извршни органи на сенатската волја.

На чело на секој квестионен суд, како претседател, се наоѓал еден од магистратите. Оваа задача станала

постојана должност на преторите, чиешто број бил зголемуван со секое зголемување на бројот на квестиите. Имено, само по исклучок, истиот претор можел да претседава и со повеќе квестии, но тогаш добивал помошник – *judex quaestionis*. *Judex quaestionis* го заменува преторот во вршењето на претседателската должност секогаш кога преторот бил зафатен со претседавање во некоја друга квестија.

Основна задача на претседателот на квестијата била грижата за правилното работење на кривичниот суд, а должноста којашто притоа ја имал најјасно ја означил Кикерон: „Должност на тужителот е да го докаже злочинот, а на бранителот – да го негира и одбива. Сведокот треба да го говори она што го знае и она што го слушнал. Претседателот на квестијата (*quaesitor*) треба секого од овие да го држи во границите на вршењето на својата задача“.

Најважната улога во квестионите судови ја имала поротата. Нобилите, односно Сенатот како орган на нобилитетот, тежнееле да состават порота којашто цврсто ќе се задржи во рацете на нивните луѓе. Во тоа привремено и успеале. Поротата, барем во почетокот на квестионите судови, била бирава исклучиво од редот на сенаторите. Со цел одредување на поротата, целиот Сенат бил поделен на десет декурии.

Меѓутоа, намерата на нобилите и на Сенатот вечно да ја задржат поротата во свои раце, не била остварена. Една од причините за борбата помеѓу нобилите и

еквестрите, всушност, беше и прашањето за поротата на квестионите судови. Ова станало особено јасно кога еквестрите, врз основа на Семпронијевиот закон за поротата (121 год.пр.н.е), за прв пат преовладале во поротата. Од тоа време борбата за поротата била постојана. Во историјата на Рим биле донесени десетина закони коишто ги регулирале прашањата за именувањето на поротниците, сè додека во време на Август во листата на поротници (*album judicum*) не биле внесени и сенатори, и еквести, и трибуни ерарии – а покрај нив, за помалку важните процеси, биле направени и уште две декурии поротници бирани од редот на помалку имотните граѓани.

Составувањето на списокот на поротниците (*album judicum*) кој содржел имиња на 450 лица, му било доверено на еден од преторите и од него, во крајна линија, зависело кој од способните и повикани лица навистина ќе влезат во редот на судиите.

Кога преторот го составувал списокот на судиите, сè уште не се знаело точно кои лица ќе бидат повикани да пресудат во конкретен случај. За секој конкретен случај се вршело специјално бирање на поротниците од листата на имиња содржани во *album*-от. Ова избирање било или по пат на *sortitio* – бирање со коцка, при што тужителот и тужениот имале право да отфрлат одреден број вака избрани судии; или по пат на *editio* – предавање на листа на поротници од страна на

тужителот на тужениот, при што тужениот претходно имал право од *album iudicum* да ги избрише сите оние лица за кои сметал дека не ги исполнуваат условите за поротник во тој конкретен случај. Значи тужителот, од вака преостанатите имиња, составувал широк список на поротници. Тужениот повторно можел да избрише половина од предложените лица, а преостанатите – на чело со претседателот на квестијата, го сочинувале поротниот суд.

Бројот на поротниците потребен за донесување одлука за вината на оптужениот не бил точно одреден. Се менувал од случај до случај, а се движел измеѓу 32–75 лица.

Постапката пред квестионите судови започнувала тогаш кога тужителот пред претседателот на квестијата накратко ќе го изложил својот предлог. Ова прво процесно дејствие се нарекувала *nomen deferre*. Веднаш по ова тужителот, по правило, барал обвинетиот да се повика пред судот – *nominis postulatio*. Претседателот на квестијата можел ова барање да го одбие или да го прифати – *recipit nomen*. Кога претседателот ќе го прифател барањето на тужителот, тоа барање накратко било впишувано во судските книги – *inscriptio*. За понатамошниот тек на процесот морало, по службена должност, да се грижи претседателот на квестијата. Тој со помош на *in jus vocatio* или специјална *citatio* го известувал обвинетиот граѓанин за поднесената тужба и му го соопштувал денот

одреден за претрес пред квестијата. Во случај на потреба, тој можел и да го притвори обвинетиот.

Во меѓувреме, од *inscriptio* до претресот пред квестијата, тужителот бил обврзуван да ги прибави сите доказни средства потребни за спроведување на докажувањето на главниот претрес. За оваа цел, претседателот на квестијата можел на тужителот да му даде посебни овластувања како, на пример, право на претрес на станот, секвестрација на одредени ствари и сл.

Во истово ова време, претседателот на квестијата по службена должност се грижел за составувањето на поротата и за таа цел вршел консултации и со обвинетиот и со тужителот.

Кога сите овие припреми за работа биле завршени, во закажаниот ден започнувал главниот претрес. Тој се одржувал на јавно место, во главно *in iudicio aut in foro* и во доста свечена атмосфера. За време на главниот претрес се одвивале следниве работи:

1) *Orationes* или излагањата на тужителот и на тужениот. Во овој дел на постапката, покрај излагањата на тужителот [обвинител] и на тужениот [обвинет], значајна улога имале и излагањата на патронот, а подоцна и на избраниот адвокат. Патроните сè уште не биле застапници на странките во вистинска смисла на зборот, туку само нивни помагачи.

2) *Altercationes* или меѓусебните вкрстени испрашувања помеѓу тужителот и тужениот.

3) *Probatio* или доказната постапка, била спроведувана со цел кај поротата да се создаде убедување за вината, односно за невиноста на оптуженото лице. Како доказно средство можело да се употреби сè што, според доказните основи, можело да има влијание врз одлуката на поротата. Меѓу останатите *confessio* или признанието било сметано за доста силно доказно средство, особено кога тоа било изречено против сопствените интереси. Се појавувале и писмени докази. Исто така, и индициите имале мошне значајно место. Увидот (*inspectio*), меѓутоа, никогаш не е вршен за време на главниот претрес. Резултатите од увидот, извршен во претходната истрага, на главниот претрес биле репродуцирани преку изјавите на сведоците и преку *corpora delicti*. Главното доказно средство, сепак, биле исказите на сведоците. Испитувањето на сведоците, по правило, го вршело она лице кое и ги повикало, но и другите заинтересирани лица имале право да им поставуваат прашања. Сите сведоци не биле испитувани на ист начин. Имено, исказите на робовите биле сметани за вистинити само тогаш кога тие биле изнудени по пат на мачење. Секое прашање кое било упатувано до робот-сведок било пропратено со тортура и затоа робовите биле испитувани во посебна просторија покрај трибуналот. При испитувањето на

робовите присуствувале слободни луѓе, кои нивните изјави му ги пренесувале на судот или, пак, за нив составувале записник.

4) По доказната постапка доаѓале т.н. *laudationes* или пофалните говори. Во овој дел од претресот, пред поротата излегувале познаниците и пријателите на обвинетото лице и, независно од текот на претресот, ги изнесувале позитивните карактеристики на обвинетиот – настојувајќи, со своите пофалби, да ја свртат поротата и таа да заземе поблагонаклонет став кон обвинетиот.

5) По завршените *laudationes*, еден од пониските судски органи го објавувал завршувањето на претресот со *dixerunt* – така [ми] рекоа!

Претресот имал за цел да ја убеди поротата во вината или во невиноста на оптуженото лице – па поротата, после претресот, пристапувала кон гласање за ова прашање. Гласањето, по правило, морало да биде тајно – но, по исклучок, и тоа само по барање на обвинетиот, тоа можело да биде и јавно. Во случај на тајно гласање, поротниците своето мислење го изразуваале на плочки премачкани со восок. Притоа, со бришење на буквата С (*condemno*) тие гласале за ослободување, а со бришење на буквата А (*absolvo*) гласале за осуда. Потоа таблиците биле носени во посебен сад, а еден од поротниците оттаму ги вадел и ја соопштувал нивната содржина. По соопштувањето на содржината од сите гласачки таблички,

претседателот ги пребројувал гласовите. Кога мнозинството или барем половина од поротниците гласале за ослободување, обвинетиот бил пуштан на слобода; а бил осудуван на казната која била предложена од обвинителот кога за вината гласале најмалку половината поротници, плус еден глас. Во случај на јавно гласање поротниците многу често се наоѓале во тешка положба, бидејќи требало отворено да го искажат сопственото мислење. Притоа се случувало „Клодиј... да биде ослободен, бидејќи мнозинството поротници при гласањето се изјаснувале нејасно или збунето – за да, во случај на осудителна пресуда не би избувнала опасност од страна на масата, а во случај на ослободување не би се изложило на презир од страна на аристократијата“ (Плутарх).

Кога поротата ќе се изјаснела за вината, односно за невиноста на обвинетото лице нејзината задача била завршена. Сега, претседателот на квестијата, ако обвинетиот бил прогласен за виновен, се грижел за извршување на казната која ја предложил обвинителот. Претседателот, најпрво, на обвинетиот му ја соопштувал пресудата, при што во знак на жалост, церемонијално ја фрлал тогата, а веднаш потоа осудениот бил предаван на субалтерните органи, за тие врз него да ја извршат досудената казна.

Со ова, судската улога на квестијата била завршена, па еден од пониските судски службеници

свечено соопштувал *illicet* – „слободно одете си“.

§ 4.

КОНЗУЛСКО-СЕНАТСКИТЕ КРИВИЧНИ СУДОВИ и ПРИНЦИПОВОТО ПРАВОСУДСТВО

Промените во економско-општествената и државна структура на Рим извршени во време на Принципатот се одразиле и на римското кривично правосудство. Навистина и во ова време сè уште постоеле остатоци од поранешната когнициска постапка и сè уште цветале квестионите судови но, и покрај тоа, во Принципатот биле воведени и нови форми на кривични судови.

а) Конзулско-сенатски кривични судови

Конзулско-сенатските кривични судови ги вовел Август уште на самиот почеток на Принципатот. Од формална гледна точка оваа Августова одлука, за римското општество, не претставувала нешто којзнае колку ново. Сенатот спорадично и порано се јавувал како советодавен орган при вршењето на кривично-правната репресија, а пак конзулите ова овластување принципиелно го имале од секогаш.

Новиот конзулско-сенатски кривичен суд, по правило, не задираше во надлежноста на квестиите. Квестиите и понатаму важеле како редовни кривични судови.

Конзулско-сенатскиот кривичен суд повремено, од случај до случај, земал да претресе и да пресуди извесни дела кои, поради поширокото значење или поради личноста на деликвентот, биле сметани за особено важни, па оттука изискувале да бидат и посебно пресудувани. Меѓутоа, со тек на времето се развило правилото дека конзулско-сенатскиот суд може, и покрај надлежноста на редовните квестии, да го пресуди секое кривично дело, а особено секое кривично дело на некој член на Сенатот. Притоа, конзулско-сенатскиот кривичен суд не бил врзан за правилата на постапување кои важеле пред квестиите.

Конзулско-сенатскиот кривичен суд при споровите околу надлежноста секогаш имал предност пред квестиите, но затоа пак наскоро му го отстапил местото на принципсовото кривично правосудство. Имено, судирот на надлежности помеѓу конзулско-сенатскиот кривичен суд и кривичниот суд на принципсот, во почетокот на Принципатот, бил решаван според временскиот приоритет, а во подоцнежниот период секогаш им била давана предност на принципсовите судови. Притоа Сенатот единствено што успеал е да го задржи апсолутниот приоритет и апсолутната надлжност кога станувало збор за судења за кривични дела на некој припадник на Сенатот. Така конзулско-сенатскиот кривичен суд наскоро станал специјален суд само за делата сторени од припадниците на Сенатот.

Покренувањето и текот на постапката пред конзулско-сенатскиот кривичен суд зависеле од волјата на конзулите и на Сенатот. Конзулите редовно примале денунцијации и вршеле истраги за пријавените кривични дела. Кога конзулите сметале дека работата е доволно разјаснета, свикувале седница на Сенатот. Пред Сенатот бил вршен претрес, се сослушувале излагањата на тужителот и на тужениот и се спроведувала доказната постапка. Кога работата била доволно расправана, Сенатот донесувал пресуда.

Сенатската пресуда го носела „печатот“ на тоа дека Сенатот во тоа време бил законодавно тело. Сите негови одлуки, издадени во пропишана форма, имале сила на закон. Затоа и оваа пресуда донесена во кривичната постапка имала сила на специјален закон. При носењето на пресудата Сенатот не бил врзан за кривичните закони ниту во поглед на казната, ниту во поглед на делото, ниту во поглед на вината. Во секој процес Сенатот одлучувал суверено. Основно раководно начело при носењето на сенатските пресуди, како и при носењето на останатите одлуки, била политичката целисходност.

б) Принципсовото кривично правосудство

Со оглед на реалните односи на силите и влијанието на Принципсот при именувањето на сенаторите и при изборот на конзулите, а според тоа и при донесувањето на

сенатските одлуки, и конзулско-сенатскиот кривичен суд би можел да биде сместен во групата на принципсовото кривично правосудство. Освен преку овој суд принципсот, во времето на Принципатот, својата кривично-правна активност ја развил уште и во други четири правци.

Во прв ред принципсот, врз основа на неограничениот империум (*princeps legibus solutus est* и *quidquid principi placuit legis habet vigorem*), бил овластен да ги пресудува сите спорови кои ги сакал. Само од неговата волја зависело дали некоја правна работа ќе дојде до него како судија, или не. Притоа, принципсот редовно ги пресудувал само кривичните дела на оние лица кои тој сакал или особено строго да ги казни или, пак, особено да ги заштити. Ова, првенствено, се однесувало на делата и на лицата од најблиското окружување на принципсот.

Принципсот при пресудувањето за кривичните дела не бил обврзан да се придржува до било какви правила на постапката. Бил овластен одлуката да ја донесе и без никакво испитување, врз основа на доставената пријава или врз основа на сопственото самоволие. Во важните работи, сепак, принципсот свикувал и *consilium*, но по сопствено видување. Конзилиумот имал само советодавна улога. Меѓутоа, со тек на времето, од овој конзилиум се искристализирал Дворскиот суд со којшто „*vice principis*“ – наместо

принципсот, претседавал *Praefectus praetorio*.

Освен принципсовиот (личен и дворски) кривичен суд, принципсот имал обичај кривично-судската надлежност да ја делегира и на други чиновници – па така биле создадени и бројни други кривични судови. Пред ваквата кривично-процесна делегација на надлежностите кон други органи и кон принципсовите чиновници – квестиите сè повеќе исчезнувале, за конечно да престанат да постојат во III век од нашата ера. Најважни органи на делегираното кривично правосудство постанале *Praefecti praetorio* и *Praefecti urbi* кои имале генерална делегација. Помалку значајни од нив, со помали и потесни ингеренции, биле управниците на провинциите, *praefecti annonae*, *praefecti vigilum* и др.

Покрај овие постојано делегирани судии, во поединечни случаи, принципсот имал обичај да делегира и посебно овластени лица на кои им било доверувано судење на точно одредени кривични дела (т.н. лица со специјална делегација).

Кривичната постапка пред генерално и специјално делегираните судии заличувала на вршењето коерциција од страна на римските магистрати, со таа разлика што делегираните судии не биле обврзани да постапуваат јавно. Според тоа, кривичната постапка пред делегираните органи зависела од волјата и од сфаќањата на самите судии.

Од самиот факт на делегирање на кривичната судска надлежност се

појавила и апелацијата. Иако и во периодот на Републиката било можно да се поништи некој правосилен акт по пат на интерцесија, од страна на ист или повисок магистрат, во тоа време не постоела правна институција која би можела да се спореди со апелацијата. Имено, апелацијата била установа со која осуденото лице (со исклучок на лицето кое избегнало да присуствува на судењето – *contumax non appellat*) можело да бара од принципсот промена или поништување на пресудата донесена од страна на делегираниот судија. Судијќи по сè, апелацијата била нов институт во римското право, која можела да се појави само во хиерархиски уредена држава, бидејќи секоја апелација изискувала интервенција на хиерархискиот старешина во одлуките на пониските државни органи, со овластување да ги прифати и одобри овие одлуки, или истите да ги измени по сопствено убедување, односно да ги укине и да ги надомести со своја сопствена одлука.

Освен наведените форми на кривично правосудство, во Принципатот се појавило и рескрипционото кривично правосудство. Од хиерархиската подреденост на делегираните судии бил создаден обичај, при замрсените случаи – било судијата, било заинтересираната странка да се обрати до принципсот, односно до неговата канцеларија за правно решение на поставеното прашање. Одговорот на принципсот (*rescriptum*)

бил обврзувачки за делегираниот службеник.

§ 5.

ИМПЕРАТОРСКИТЕ КРИВИЧНИ СУДОВИ

За последниот период од развојот на римската држава било карактеристично бирократското и хиерархиско уредување на државниот апарат, на чие чело се наоѓал Императорот кој, благодарјејќи му токму на овој апарат, ги контролирал и управувал со сите работи во државата. Овој бирократско-хиерархиски апарат на римските чиновници, којшто претставувал „полн процут на бирократијата“ (Mommsen) во вршењето на кривичното правосудство учествувал на следниов начин.

Во првата инстанца, судии се гувернерите на провинциите. Во ова време провинциите биле прилично мали. Римската држава ги имала околу 100-на. Од власта на овие гувернери биле изземени единствено подрачјата на градот Рим и на градот Константинопол со непосредната околина и тие биле поверени на управување на префектите, кои на овие подрачја ја вршеле и задачата на кривичното правораздавање.

Во втора инстанца судел судот на гувернерот на диоцезата – административна единица составена од поголем број провинции. Викарите на диоцезите, во

поважните предмети, можеле да судат и во прва инстанца.

Во прва и во втора инстанца можеле да судат и *praefecti praetorio* – највисоките административни службеници на Империјата. Против нивните првостепени и второстепени пресуди, по правило, не постоеле правни лекови. Со нив, во судски поглед, биле изедначени и некои други високи службеници на Империјата.

На чело на целата хиерархиски организирана лествица од органите на кривичното правосудство се наоѓал императорскиот суд – *Consistorium sacrum*, кој претставувал суд од прва и последна инстанца. *Consistorium sacrum* бил овластен, по свое убедување, без оглед на месната и стварната надлежност на останатите судови, да го пресудат било кој кривичен предмет и истиот да го решат по своја волја. Претседател на Конзисториумот бил лично императорот, но по правило него го заменува еден од преторијанските префекти или *quaestor sacri palati*. Членови на Конзисториумот биле *comites intra palatium* – највисоките дворски достоинственици.

Постапката пред судовите за време на Доминатот имале неколку значајни карактеристики, кои во основа биле исти како и обележјата на граѓанската постапка од овој период. Во кривичната постапка за време на Доминатот сите работни процеси ги вршеле исти органи. Исти државни органи се јавувале и во улога на претседател на судот, и во

улога на тужител, и во улога на истражител, а од нив зависела и одлуката за вината и за казната на обвинетото лице. За разлика од судовите во периодот на Републиката, судовите во Доминатот повеќе не судеа јавно. Судиите се повлекувале во затворени простории и сите судски работи ги извршувале зад затворени врати во „*secretarium*“–от, позади решетки (*cancelli*) или позади завеси (*vela*). Исклученоста на јавноста, покрај концентрацијата на власта во рацете на чиновниците, била битна одлика на постапката пред кривичните судови во Доминатот.

Следна одлика на судската кривична постапка во Доминатот била преминувањето кон [начелото на] писменост и врзаноста на судијата за законот при одредувањето на доказната сила на одредени доказни средства. Ова било и разбирливо, бидејќи судиите биле сметани за експоненти на централната власт, а покрај тоа биле и премногу корумпирани – па било повеќе од потребно да се пропишат минуциозни правила кога треба да се смета дека одреден факт е докажан. Овие правила (т.н. легална доказна теорија или начело на формална вистина) биле главно применувани за двете најважни доказни средства – сведоците и исправите.

Следното обележје на кривичното правосудство во Доминатот го давал фактот што правосудството повеќе не било бесплатно. Секоја судска работа била таксирана. И судските службеници биле плаќани – *sportulae*.

Кај апелацијата [жалбената постапка], која настанала уште во времето на Принципатот, императорите не направиле некои позначајни измени. Таа и понатаму се поднесувала пред судот чијашто пресуда била нападната. Рокот за изјавување апелација, сè до Јустинијан, изнесувал два до три дена. Јустинијан овој рок го продолжил на десет дена. Судот, против чија пресуда била поднесена апелација, морал сите акти заедно со своето мислење да ги достави на повисокиот суд, доколку сам не ги усвои причините за жалбата. Вишиот суд решавал за апелацијата, по правило, без присуство на заинтересираните лица. Одлуката на судот можела да биде поништување, модификување или потврдување на првостепената (а по исклучок и на второстепената) пресуда. Притоа апелациониот суд, доколку дозволувале приликите, бил овластен и самиот да донесе нова пресуда.

Освен ова редовно кривично правосудство, во Доминатот се задржала и понатаму се доразвила и рескрипционата постапка во кривичните предмети. Императорот, во рескриптит кој му го упатувал на судијата или на заинтересираното лице, ја решавал само правната страна на прашањето и тоа секогаш под претпоставката: *si preces veritate nituntur*.

Покрај рескрипционата кривична постапка во Доминатот се одржале или, пак, настанале и некои други

нередовни кривични судови, кои биле надлежни за пресудување на кривичните дела сторени од деликвенти кои имале особено повластена положба. Меѓу вонредните кривични судови од овој период се вбројуваат: судовите за сенаторите, судовите за воените лица и судовите за свештениците.

***

Римската кривична постапка се менувала во текот на целото траење на римската држава. Во зависност од економско-општествените односи и државното уредување на Рим, кривичното правосудство станувало се поразвиено и се посеопфатно. Од неразвиените почетоци на кривичното правосудство во време на настанокот на римската држава, ова правосудство до времето на Доминатот се развило во строго хиерархиски уредено и потполно бирократизирано судство. Единствениот постојан белег на кривичното правосудство, кој постоел за целото времетраење на римската држава, бил фактот дека ова правосудство одговарало на односите во римската робовладетелска држава, која по својата општествена структура битно се разликувала од сите подоцнежни државни творби. Затоа е разбирливо тоа што правилата на римската кривична постапка не можеле да бидат реципирани кога била вршена рецепција на римските граѓанско-правни норми. Ова, меѓутоа, никако не значи дека римската кривична постапка и римското кривично право

не биле воопшто развиени или дека не биле развиени токму во оној правец кој најмногу и одговарал на римската робовладетелска држава – во правецот на нескриена експлоатација на робовите и делумна демократија меѓу граѓаните. И беглиот преглед на институтите на римската кривична постапка не доведува до ваквиот заклучок.